

Az ELTE Egyetemi Könyvtár ősnymtatványainak bővülése a 18. század második felétől

KNAPP Éva

Ismeretes, hogy ősnymtatvány az a könyv vagy egylevelű kiadvány, amelyet az európai könyvnyomtatás feltalálása óta, azaz az 1450-es évek közepétől a 15. század végéig, pontosabban 1500. december 31-ig mozgatható betűkkel, szedéssel-nyomással állítottak elő. Terminus technicus egy latin kifejezés, az *incunabulum* (többes számban *incunabula*), melynek elsődleges jelentése pólya (bölcső), további jelentése szülőföld, születéshely, első kezdet, eredet, első gyermekkor. Innen származik az *incunabulum* nemzetközileg elfogadott jelentése, a bölcsőnyomat (*bölcsőnyomtatvány*). Egy másik kifejezés, a *paleotípiá* szintén használatos a 15. századi nyomtatványokra, nemzetközileg általánosan elfogadottá azonban az elmúlt két évszázadban az *incunabulum* vált.

A 15. század második felének nyomdászai tudatosan törekedtek arra, hogy munkáik hasonlítsanak a középkori kézzel írott könyvekhez, a kódexekhez. Ennek érdekében a kódexírás főbb betűtípusain (gót, antikva) kívül az ősnymdászok átvették a kódexekben használt rövidítéseket (*abbreviatura*) is, s ezek

használatával biztosították a sorok azonos hosszúságát. A mintegy hatvan-nyolcvan általánosan használt rövidítés mellett kedveltek voltak a ligatúrák (közös matricára öntött kettős betűk) is. A fennmaradt ősnymtatványok tekintélyes része csonka példány. Jelenleg lényegében minden egyes ősnymtatványkiadás példányát a címléírás során végig kell ellenőrizni, nem csonka-e. Ez a kollacionálás, ami a kötetben található szignatúra vagy *registrum* segítségével történik. Ha a kötethez ezek közül egyik sem tartozik hozzá, az ívfüzetek közepét megkeresve a fűzés segítségével végezhető el ez a munkafolyamat. Nehéz és fáradtságos a kelendőbb ősnymtatványok újabb kiadásainak elkülönítése is. Nem ritkák az ugyanazon kiadásokon belüli variánsok sem – ezek általában úgy keletkeztek, hogy a nyomás alatt egyúttal korrigálást is végeztek. Ha például egy ívből már kinyomtak száz példányt és ekkor fedezték fel a hibát, egyszerűen korrigálták, s így ugyanazon ív további példányai már részben eltértek az előbbiektől.

Az ősnymtatványok gyűjtése Magyarországon va-

lószerűleg a *Bibliotheca Corvinianáig* nyúlik vissza. Mátyás király világhírű könyvgyűjteményében nyomtatványok is helyet kaptak, melyek közül négy máig fennmaradt. Ezek mindegyikében megtalálható Mátyás családi címeréből a holló (corvus), illetve a tulajdonra vonatkozó korabeli bejegyzés. E köteteken kívül továbbiakat is őrizhettek Hunyadi Mátyás könyvtárában. Ismeretes például, hogy Pomponius Laetus 1471-ben nyomtatásban küldött Budára egy *Silius Italicus*t. Az említettekén kívül több ősnymtatványt ajánlottak Mátyás királynak és feleségének, Aragóniai Beatrixnek, melyekből minden bizonnyal példányok is kerültek a Bibliotheca Corvinianába. A magyarországi történeti könyvtárak ősnymtatványaiból viszonylag kevés kötet maradt fenn, az eredeti őrzési helyeken még ennél is kevesebbet lehet megtalálni (például Nagyszébenben).

Az úgynevezett „régikönyves”-gyűjteménnyel bíró, azaz 1800 előtt megjelent nyomtatványokat őrző könyvtáraknak minden esetben a legértékesebb állományrésze az ősnymtatvány-gyűjtemény. Magyarországon összesen több mint 7100 ősnymtatvány található a közgyűjteményekben és az egyházi könyvtárakban (a hazai magángyűjtemények ősnymtatvány-kincseiről jelenleg nincsenek megbízható adatok). Ezzel az ősnymtatvány-állománnyal az ország előkelő helyet foglal el az európai országok között, mivel körülbelül hasonló számú 15. századi nyomtatvánnyal rendelkezik, mint – Borsa Gedeon becsült adata szerint – Belgium és Hollandia. Ezek jelentős részét, mintegy a felét három nagy könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára őrzi. Magyarország első számú ősnymtatványtárát az Országos Széchényi Könyvtár, a második legnagyobb ősnymtatvány-gyűjteményt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ – MTA KIK), s a harmadik nagy incunabula-állományt a budapesti Egyetemi Könyvtár (ELTE Egyetemi Könyvtár) őrzi. Mindhárom gyűjteményben ezernél több ősnymtatvány található.

A budapesti Egyetemi Könyvtár jogelődje, az első nagyszombati jezsuita könyvtár megalapításával (1561) és e könyvtár jogutódai révén jött létre az az országban egyedülálló ősnymtatvány-gyűjtemény, mely évszázadokon át egészen a mai napig együtt maradt és folyamatosan bővült. A tár kiemelkedő jelentőségű abból a szempontból is, hogy állományát nem magángyűjtemény formájában, látványosságként

gyűjtötték össze, hanem napi használatra, elsősorban oktatásra és tanulásra szánták. Fő jellegzetessége, hogy az eredeti állományt évszázadokon keresztül megőrizte a gyűjtemény. Ezt az állítást elsősorban a kötetekben megtalálható viszonylag sok bejegyzés, marginália bizonyítja. Az ősnymtatványok száma a könyvtár történetének kezdetétől folyamatosan gyarapodott. 1635 előtt összesen huszonhat ősnymtatványt őrzött a nagyszombati jezsuita könyvtár, melyek közül húsz ma is a gyűjtemény része. Valószínű, hogy két további is őrzi a könyvtár, de ezeknek időközben megsérült a tulajdonosi bejegyzése. Az ősnymtatványtár legrégebbi huszonhat kötetéből huszonkettőt közel 380 éve őrzi a könyvtár. A tár bővülése később is folyamatosnak tekinthető a jezsuita rend feloszlásáig (1773).

Az ősnymtatványtár legjelentősebb állomány-növekedése Mária Terézia, majd II. József szerzetesrendeket feloszlató rendeleteinek köszönhető. A feloszlott rendi könyvtárakból az uralkodó a bécsi udvari könyvtár elsőbbségének biztosítása után válogatási jogot adott a volt nagyszombati jezsuita egyetem könyvtárának, az államosítása után Budára, majd Pestre költöztetett egyetemi könyvtárnak. Számos, értékes ősnymtatvánnyal rendelkező szerzetesi könyvtár anyaga került – elsősorban a Felvidékről – a pesti egyetemi könyvtárba. A rendfeloszlásokat követően a Magyarországon történetileg megmaradt ősnymtatványok jelentős részének gyűjtőhelye lett a könyvtár, s e körülmény miatt könyv- és könyvtörténeti szempontból kimagasló értéket képvisel ez az ősnymtatvány-gyűjtemény. A könyvtárba irányított abolíciós könyvanyagban viszonylag sok duplum példány volt, ugyanakkor több ritkaság is ezen az úton jutott a könyvtári állományba. Ilyen például a *Diurnale Argentinense* (Basel, Michael Wenssler, circa 1491 – Inc. 830), melyből a Gesamtkatalog der Wiegendrucke mindössze öt példányt tart számon, s ezek között a budapesti Egyetemi Könyvtár példánya variáns példány.

Az ősnymtatványok állományadatát a 18. század utolsó negyede végéről csak megközelítően lehet megbecsülni. *Vértesy Miklós* kutatásai alapján tudjuk, hogy a rendelkezésre álló források közül a kötetekben ma is megtalálható tulajdonosi bejegyzések alapján a nagyszombati volt jezsuita könyvtári ősnymtatványokon kívül 223 ősnymtatvány egykori őrzőhelye volt jezsuita gyűjtemény. Ezek megoszlása a proveniencia szerint a következő:

Hely	Kötetek száma
Besztercebánya	26
Eperjes	15
Fiume	12
Komárom	10
Lőcse	1
Pozsony	87
Selmecbánya	2
Sopron	28
Szakolca	3
Szatmár	2
Szepes	5
Trencsén	4
Turóc	3
Zsolna	2
Bécs, Pazmaneum	9
Egri egyházmegye bécsi S. J. papneveldéje	11
Krems	1
Triest	2

A táblázatból nyilvánvaló, hogy a pozsonyi, a soproni és a besztercebányai jezsuita könyvtárakból került a legtöbb ősnyomtatvány az államosított nagyszombati egyetem könyvtárába. A jelentős számú pozsonyi gyarapodás oka elsősorban abban kereshető, hogy e jezsuita könyvtár őrizte *Mossóczi Zakariás* nyitrai püspök 16. századi gazdag magánkönyvtárának jelentős részét. Ismeretes, hogy Mossóczi 1587-ben sógorára, *Kecskés Andrásra* hagyta könyvtárát, akitől *Kecskés János* nagyszombati kanonokhoz került. *Kecskés János* saját könyv-gyűjteményével együtt a pozsonyi jezsuitáknak ajándékozta a Mossóczi-féle könyveket.

A másik számba vett forrás Pray György *Index rarioruma* (I–II. kötet, Buda, 1780–1781). Pray összesen 179 ősnyomtatványt vett be munkájába. Ezek azok az ősnyomtatványok, melyeket ő a többi közül ritkaságnak ítélt. A 179 Pray-féle ősnyomtatványból 88 kötetben található egykori jezsuita tulajdonosi bejegyzés. Ha e két, eltérő forrásból származó adathoz becslés alapján (30–40 kötet) hozzáadjuk a Pray által kihagyott ősnyomtatványokat, illetve a tulajdonosi bejegyzést nem tartalmazó egykori jezsuita könyvtárakban őrzött 15. századi nyomtatványokat, az állományt 350 kötetre lehet becsülni.

A II. József által elrendelt rendfelosztások (1782–1786/88) következtében 134 férfi és 6 női rendház könyvtárának állománya került állami tulajdonba. E

könyvtárak anyagának áttekintését és szétosztását az uralkodó az Egyetemi Könyvtárra bízta. A könyvtár az így számba vett ősnyomtatványok legnagyobb részét megtartotta saját állománya részeként. Áttekintve a gyűjteménybe ekkor bekerült ősnyomtatványok utolsó tulajdonosait, megállapítható, hogy a bejegyzéseket és a beragasztott ex libriseket figyelembe véve az ősnyomtatványok a következő rendektől származnak.

Szerzetesrend megnevezése	Ősnyomtatványok száma / kötet
pálos	208
minorita + ferences	23
trinitárius	11
szervita	12
premontrei	6
karmelita	2
bencés	4

A táblázatba foglalt adatok az egykori valóságot nem minden részletében tükrözik, mivel egyrészt léteznek a kötetekben úgynevezett „rejtett” tulajdonosi bejegyzések is, másrészt például a pannonhalmi bencés apátságából beszállított ősnyomtatványok négy kötet kivételével visszakerültek Pannonnalmára. Az adatokat az is torzítja, hogy egyes szerzetesrendek nem minden felosztott rendházából kerültek be az Egyetemi Könyvtárba az ősnyomtatványok. Teljes egészében egyedül a pálos rend könyvállományából származó ősnyomtatványok találhatók meg a könyvtárban (208 kötet). Ezek egykori rendházankénti megoszlása az első számbavétel után a következő.

Pálos rendház	Ősnyomtatványok száma / kötet
Csáktornya	25
Felsőelefánt	24
Lepoglava	49
Máriavölgy	20
Nagyszombat	8
Novi	11
Pest	31
Remete	11
Többi, kisebb rendházból összesen	29

Az ősnyomtatványok korábbi tulajdonosainak figyelembe vételével egyszer majd minden egyes, a

gyűjteményben őrzött ősnymtatvány története meg-
rajzolhatóvá válik. A II. József kori abolíció után a
könyvtár ősnymtatványainak száma – becslés alap-
ján – mintegy hatszáz kötet lehetett. Ez a mennyiség
és a kötetek által képviselt minőség (a ritka és uni-
kum példányok révén) egykorúan teljesen egyedül-
álló volt az országban. Így például a legértékesebb,
1470 előtt készült ősnymtatványok száma négy (Inc.
789, 790, 867, 872).

II. József 1785-ben rendeletet adott ki az abolíció ré-
vén bekerült másod- és többes példányok értékesíté-
sére. A rendelet végrehajtása során 1787–1797 között
hét árverést rendezett az Egyetemi Könyvtár, és ösz-
szesen 20 031 könyvet kínált eladásra, ami a továb-
bi többes példányok figyelembe vételével mintegy
25 000 kötet értékesítését jelenthette. Az árverések
nyomatott katalógusai (*Catalogus librorum, qui in
Bibliotheca Universitatis Pestiensis publicae auctioni
exponentur* [hét füzet], Pest, 1787–1797) a könyvtár
történetének becses forrásai, kutatásuk még éppen
csak elkezdődött. Az árveréseken négy ősnym-
tatványt kínált megvásárlásra a könyvtár (a Hain-
számokkal kifejezve ezek a következők: H 3118,
H 1249, H 5388, H 9246). Közülük egy, Jacobus

Sprenger és Henricus Institoris híres, a boszorkány-
perek lefolytatói számára írt *Malleus maleficaruma*
(Nürnberg, Anton Koberger, 1496, H *9246) többes
példánya (ma a kiadásból az ősnymtatványtárban
őrzött példány jelzete Inc 591) biztosan elkelt, ára
harminc krajcár volt.

A könyvtár jelenleg az 1200-nál több bibliográfiai
egységet őrző ősnymtatványtárával Magyarország
harmadik legnagyobb incunabulum-gyűjteménye.
Több olyan kötettel bír, amelyek ezeknek a kiadá-
soknak az egyetlen ismert példányai. Az ősnymtat-
ványok jelzete – más hazai ősnymtatvány-gyűjte-
ményekhez hasonlóan – az 'Inc' rövidítésből és nu-
merus currens arab számból áll. Az ősnymtatványok
úgynevezett rövid címléírása elektronikus formában
is elérhető, s a könyvtár tervbe vette a könyvészeti
leírások bővített formátumú, a kötetek egyéni jel-
legzetességeire is figyelő leírások elkészítését. E
sajátosságok jelentős része a gyűjteménybe kerülés
(proveniencia) tényével kiegészítve új kontextusba
helyezik a tár egészét, s így együttes vizsgálatuk tör-
ténettudományi, irodalomtörténeti és pedagógiatörté-
neti érdeklődésre egyaránt számot tarthat.

Beérkezett: 2016. január 27.

Froemel Károlyné Jáky Éva (1936–2016)

2016. február 12-én elhunyt Froemel Károlyné Jáky Éva, az Országos Széchényi Könyvtár
Retospektív bibliográfiai osztályának egykori munkatársa.

Froemel Károlyné 1956 és 1961 között végezte az ELTE BTK magyar-könyvtár szakát
Kovács Máté tanítványaként. Utána az OSZK-ba került, ahol a könyvfeldolgozó osztályon
lett a sorozati katalógus szerkesztője, később pedig a retrospektív nemzeti bibliográfia
szerkesztésével foglalkozott.

A kezdetektől részt vett a Magyar Könyvészet 1945–1960 köteteinek, és a két világháború
közötti időszak, az 1921–1944-es Magyar Könyvészet szerkesztési munkáiban. Ismereteit
és tapasztalatait hasznosítva munkája mellett közreműködött a 19 kötetes Magyar
nagylexikon 6. kötetétől a szócikkek bibliográfiáinak szerkesztésében, és segítette
a Magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája első kötetének létrejöttét is. Neve szerepel
a két világháború közötti Magyar Könyvészet 2005-ben, CD-ROM-on megjelent
betűrendes mutatójának közreműködői között is.

Szakmai életében mindvégig, 1996-os nyugdíjba vonulásáig, a magyar kulturális
örökség számbavételén dolgozott. Emlékét megőrizzük!

*(KÉGLI Ferenc megemlékezésének felhasználásával, mely az MKE Bibliográfiai Szekciója
2016. március 11-ei taggyűlésén hangzott el.)*